

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Литовченка Віталія Петровича «**Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху**», що представлена на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія

У контексті демократичних реформ в Україні чільне місце посідає стратегія безбар'єрності, яка передбачає забезпечення доступності до якісних послуг на всіх рівнях, дотримання міжнародних та конституційних принципів у сфері освіти, медицини, соціального захисту. Особливого значення набувають дотримання світових стандартів у системі надання медичної допомоги особам з особливими потребами.

Серед переваг застосування принципів безбар'єрності та інклюзивності в закладах системи охорони здоров'я: формування політики закладу з урахуванням потреб пацієнтів та їхніх родин, надавачів послуг, постачальників тощо; покращення стану здоров'я пацієнтів; розроблення рішень, які можуть бути адаптовані відповідно до різних потреб і вимог клієнтів; оптимізація зусиль та полегшення роботи персоналу; формування інклюзивного суспільства, яке враховує людське різноманіття, забезпечує рівність та включення всіх груп населення на рівних умовах; зменшення дискримінації; допомога людям з особливими потребами бути більш незалежними від сторонньої допомоги, мобільними та соціально включеними; покращення безпеки та комфорт для всіх.

Така підтримка є вкрай актуальною для осіб з порушеннями слуху, оскільки ушкодження слухової функції впливає на комунікаційні можливості людини, що передбачає наявність у фахівців сфери охорони здоров'я відповідних компетентностей з подолання психологічних та комунікативних бар'єрів на різних етапах лікування.

З огляду на зазначене дисертаційне дослідження Литовченка Віталія Петровича, що спрямовано на розроблення теоретично обґрунтованих та експериментально апробованих умов психологічно доцільної професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я (лікарів-стоматологів) з

особами з порушеннями слуху, є незаперечно **актуальним**, а головне, надзвичайно **своєчасним**.

Слід акцентувати увагу на тому, що дисертаційна робота «Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» є складником науково-дослідних тем відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України: «Теоретико-методичні основи психолого-педагогічного супроводу осіб з порушеннями когнітивного розвитку» та «Теоретико-методичні засади психологічного та психотерапевтичного супроводу ресоціалізації осіб з особливим освітніми потребами в умовах кризових викликів».

Правомірним є науковий апарат дисертації. Автор чітко сформулював мету і завдання дослідження, визначив його об'єкт і предмет, використав адекватні методи дослідно-експериментальної роботи.

Дослідження системно організоване, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно характеризують зміст основного тексту дисертації. Концепція дослідження знаходить вияв на теоретичному і практичному рівнях.

Оцінюючи дисертаційну роботу за параметром **новизни**, слід наголосити, що у результаті дослідження:

- *вперше* здійснено цілісний теоретичний аналіз проблеми професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я у контексті ідеї безбар'єрності;
- визначено теоретичні основи формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху; визначено компоненти професійної комунікації лікарів-стоматологів (когнітивний / знанневий, мотиваційно-ціннісний та практичний), відповідні критерії та рівні сформованості (високий / психологічно доцільний, достатній, низький); обґрунтовано основні бар'єри у професійній комунікації з особами з порушеннями слуху (психологічні, комунікативні, культурні);
- визначено організаційні умови психологічно доцільної професійної комунікації з особами з порушенням слуху: здійснення комунікації на основі

принципів безбар'єрності та доступності; підготовка (підготовленість та вмотивованість) фахівців; урахування / дотримання рекомендацій;

- визначено специфіку комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху, в основі якої положення спеціальної психології, сурдопсихології, соціокультурного підходу до розуміння особливих потреб;

- охарактеризовано сучасний стан та особливості формування професійної комунікації з особами з порушенням слуху на основі національного та міжнародного досвіду та експертних думок;

- обґрунтовано та визначено зміст освітньої компоненти з формування психологічно доцільної професійної комунікації майбутніх лікарів-стоматологів (лікарів-інтернів) з особами з порушеннями слуху.

Дисертантом *уточнено* сутність поняття «професійна комунікація фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» як вид професійної комунікації, що передбачає сформованість у лікаря інклюзивно-комунікативної компетентності: 1) знання специфіки комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху; 2) мотивація щодо надання якісних послуг особам з порушеннями слуху, усвідомлення необхідності підвищення компетентності; 3) здатність реалізувати (застосовувати на практиці) відповідні знання на основі актуальних концепцій, моделей, підходів, спрямованих на забезпечення особливих комунікативних потреб. Ефективна (психологічно доцільна) професійна комунікація забезпечує досягнення взаєморозуміння, надання кваліфікованої медичної допомоги (встановлення причини звернення пацієнта, планування лікування, відповідні рекомендації тощо) як результат реалізації принципів безбар'єрності.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі *«Теоретичні основи професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»* представлено аналітичний огляд наукової літератури з психології, спеціальної психології, сурдопсихології, теорії професійної підготовки медичних працівників в контексті проблеми, що досліджувалася;

проаналізовано сутність та особливості професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я; здійснено аналіз таких понять як *компетентність*, *професійна компетентність*, *комунікативна компетентність*, *інклюзивна компетентність*; визначено теоретичні основи формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я (лікарів-стоматологів) з особами з порушеннями слуху. Здатність до психологічно доцільної професійної комунікації з особами з порушеннями слуху розглянуто як складову професійної компетентності фахівців сфери охорони здоров'я.

За результатами теоретичного аналізу національних та зарубіжних досліджень проблем професійної компетентності, зокрема фахівців сфери охорони здоров'я, теоретичних основ професійної комунікації лікаря, з урахуванням основних положень компетентнісного підходу визначено компоненти професійної комунікації лікарів-стоматологів (когнітивний / знаннєвий, мотиваційно-ціннісний та практичний), відповідні критерії, показники та рівні сформованості (високий / психологічно доцільний, достатній, низький); обґрунтовано основні бар'єри у професійній комунікації з особами з порушеннями слуху (психологічні, комунікативні, культурні); уточнено сутність поняття «професійна комунікація фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху».

Проблему професійної комунікації розглянуто у контексті ідеї безбар'єрності, що регламентовано Національною стратегією зі створення безбар'єрного простору в Україні, принципів інклюзивності, біопсихосоціальної моделі визначення особливих потреб.

Дисертантом проаналізовано такі аспекти безбар'єрності / доступності як універсальний дизайн, адаптації та модифікації, розумні пристосування. Представлено моделі надання медичної допомоги у контексті безбар'єрності, специфіку організації безбар'єрного простору для пацієнтів з порушеннями слуху, підкреслюється значення професійної підготовки майбутніх лікарів у такому контексті.

Презентовані аспекти (психологічні основи, соціокультурні особливості) покладено в основу проектування професійної комунікації медичних працівників з особами з порушеннями слуху.

У другому розділі *«Сучасний стан та міжнародні стандарти професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»* проаналізовано стан проблеми професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я (лікарів-стоматологів) з пацієнтами з особливими потребами, що зумовлені порушенням слухової функції.

З'ясуванню стану проблеми передувало експертне опитування фахівців, у якому взяло участь достатня кількість респондентів (члени Українського товариства глухих, Об'єднання нечуючих педагогів України; українські фахівці, які мають тривалий досвід роботи з дітьми та дорослими з порушеннями слуху; батьки дітей з порушеннями слуху). За результатами емпіричного дослідження узагальнено основні чинники проблеми професійної комунікації медичних працівників з особами з порушеннями слуху (недостатня обізнаність із особливостями комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху; не володіння жестовою мовою; відсутність / недостатність інформації про допоміжні технічні засоби комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху (онлайн переклад жестовою мовою та ін.)). Серед шляхів вирішення проблеми на перших позиціях: удосконалення підготовки майбутніх лікарів-стоматологів у контексті формування навичок комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху; удосконалення освітніх програм підвищення кваліфікації лікарів та ін.

За результатами опитування міжнародних експертів, онлайн обговорення за участі лікарів-стоматологів визначено вихідні положення зарубіжного досвіду щодо організації професійної комунікації медичних працівників: забезпечення перекладача жестової мови та необхідних пристосувань у клініці; включення тематики щодо комунікації з пацієнтами з особливими потребами до програм підготовки лікарів-стоматологів тощо.

На позитивну оцінку заслуговує здійснений дисертантом аналіз сучасних нормативних документів (Європейська хартія прав пацієнтів;

Конвенція про права осіб з інвалідністю; Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»; Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року та ін.), міжнародної практики, зокрема досвіду підготовки лікарів-стоматологів в Коледжі стоматології Університету Айови США, в якому впроваджується інноваційна система підвищення кваліфікації за двома додатковими спеціальностями, зокрема з геріатричної стоматології та стоматології для людей з особливими потребами.

Узагальнення результатів вивчення стану проблеми формування професійної комунікації медичних працівників з особами з порушеннями слуху засвідчило необхідність її теоретичного обґрунтування та практичного вирішення на основі національної та міжнародної експертної думки.

На основі опитування національних та міжнародних експертів, онлайн обговорення за участі лікарів-стоматологів визначено організаційні умови психологічно доцільної професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху: здійснення комунікації на основі принципів безбар'єрності та доступності; підготовка (підготовленість та вмотивованість) фахівців; урахування / дотримання рекомендацій.

У третьому розділі *«Умови формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»* відповідно до завдання констатувального експерименту, а саме вивчення стану сформованості професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я (лікарів-інтернів стоматологів) з особами з порушеннями слуху за визначеними критеріями проведено дослідження серед лікарів-інтернів стоматологів Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця (Інститут післядипломної освіти, кафедра стоматології).

Для визначення рівнів сформованості професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я (лікарів-інтернів стоматологів) з особами з порушеннями слуху було використано авторську анкету «Інклюзивні аспекти комунікації лікаря-стоматолога». У розробленні анкети враховано принципи доцільності та оптимальності (кількість запитань, використання відкритих та

закритих запитань, опис реальних практичних ситуацій спілкування та взаємодії, які потребують вирішення). За такого підходу респонденти мали можливість виявити власну умотивованість / зацікавленість у вирішенні практичної проблеми, обрати варіант відповіді, доцільний з точки зору дотримання принципів безбар'єрності тощо. Важливо, що запитання та варіанти відповіді визначено таким чином, щоб респондент мав можливість уявити певну ситуацію, яка може відбутися з ним під час клінічної роботи, та обрати один із запропонованих варіантів її практичного розв'язання (або виявити відчуття / ставлення до описаної ситуації).

Результати констатувального експерименту, визначені за результатами експертного опитування (національного та міжнародного) тенденції та основні проблеми, а також теоретичні основи професійної комунікації, які представлено у першому розділі, – склали основу для розроблення матеріалів формувального експерименту.

Зокрема, дисертантом розроблено та апробовано у викладацькій практиці зміст освітньої компоненти з формування психологічно доцільної професійної комунікації майбутніх лікарів-стоматологів (лікарів-інтернів) з особами з порушеннями слуху – комплекс практичних та навчальних матеріалів: лекції та практичні заняття з теми «Комунікативні навички лікаря стоматолога-терапевта (безбар'єрний підхід)», які включено до освітньої програми підготовки лікарів-інтернів та слухачів циклу тематичного удосконалення та спеціалізації з терапевтичної стоматології; авторський інформаційний Telegram чат-бот; авторські лекції-дискусії «Стоматологічна інклюзивна толока» на платформі Clubhouse; рекомендації щодо підготовки фахівців сфери охорони здоров'я (аспекти професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху); методичні рекомендації для лікарів-стоматологів з професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху.

Презентовано розроблену концепцію кафедри професійної комунікації лікаря-стоматолога. Ідея про доцільність створення такої кафедри виникла за результатами вивчення зарубіжного досвіду, зокрема при Коледжі стоматології Університету Айови (США) діє кафедра поведінкових наук, яка

вирішує питання комунікації між пацієнтом та постачальником послуг.

Слід також відзначити як позитив рецензованої роботи презентацію дисертантом обґрунтованих змін та доповнень до Стандарту вищої освіти України з галузі знань 22 «Охорона здоров'я» (другий / магістерський рівень вищої освіти), спеціальності 221 «Стоматологія».

На особливу позитивну оцінку заслуговує чітке представлення розроблених рекомендацій щодо підготовки фахівців сфери охорони здоров'я – студентів медичних закладів вищої освіти (аспекти професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху): запровадити навчальний курс (вибірковий) або включити теми (тематiku) з професійної комунікації лікарів-стоматологів з пацієнтами з особливими потребами в межах освітньої та практичної підготовки в магістратурі та / або інтернатурі; використовувати сучасні інформаційні технології; залучати здобувачів освіти до участі у конференціях, семінарах, тренінгах тощо з питань безбар'єрності; організовувати зустрічі з представниками громадських організацій людей з інвалідністю тощо.

Загалом результати експерименту засвідчили позитивну динаміку рівнів сформованості професійної комунікації лікарів-інтернів, що підтверджує висловлену нами раніше думку про ефективність і доцільність запропонованих умов і розроблених рекомендацій щодо професійної комунікації з особами з порушеннями слуху для студентів медичних закладів вищої освіти (майбутніх лікарів-стоматологів), відтак, про теоретичну і практичну значущість здійсненого Литовченко Віталієм Петровичем наукового дослідження.

Позитивом представленої дисертації є й те, що в стилістичному її оформленні враховано специфіку наукового стилю мовлення, сучасну термінологію, мовнотилістичні особливості психолого-педагогічної проблеми, що досліджується.

Отже, можемо констатувати, що дисертаційна робота Литовченка Віталія Петровича за своїм змістом, стилем викладу і розкриттю основних положень, висновків, здобутих експериментальних результатів та їх

опрацюванням є завершеним комплексним, самостійним дисертаційним дослідженням, а *список використаних джерел* свідчить про ерудицію дисертанта, який досконало володіє теоретичними аспектами проблеми.

Основні результати дослідження викладено у 21 публікації, у тому числі: 9 статей у наукових фахових виданнях України (у тому числі ті, які індексуються у міжнародних наукометричних базах), зокрема 1 стаття (одноосібна) у періодичному науковому виданні, що індексується у Scopus та Web of Science; 12 тез у збірниках матеріалів конференцій.

На основі аналізу змісту цих публікацій можна зробити обґрунтований висновок, що наукові положення, висновки і рекомендації, які було отримано в результаті здійсненого дослідження, у друкованих працях здобувача викладено достатньо повно.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в анотації, повністю відображають основні положення здійсненого дослідження.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення здобутих дисертантом результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі *зауваження й побажання* до змісту роботи:

1. У роботі, в контексті професійної комунікації лікарів-стоматологів, згадуються специфічні стани, які можуть ускладнюватися під впливом додаткових чинників (порушення слуху), зокрема дентофобія – страх стоматологічного лікування у пацієнта. Такий аспект враховано в *рекомендаціях для лікарів-стоматологів з професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху («Дентофобія як додатковий чинник, що ускладнює комунікацію»)* (параграф 3.3). Водночас, в першому та другому розділах цей аспект поданий досить стисло та згадується лише побічно.

2. Відповідно до завдань дослідження автором розроблено *рекомендації щодо психологічно доцільної професійної комунікації з особами з порушеннями слуху для студентів медичних закладів вищої освіти (майбутніх лікарів-стоматологів)*, які є важливими та доцільними. У роботі подано також окремі, детальні *рекомендації (методичний комплекс)* для *лікарів-стоматологів з професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями*

слуху. Водночас, у тексті недостатньо обґрунтовано необхідність створення окремих рекомендацій для медичних працівників.

3. Автором на виконання завдань дослідження розроблено та апробовано у викладацькій практиці комплекс практичних матеріалів. Зокрема, в параграфі 3.3 презентовано програму проведеного науково-практичного семінару *«Безбар'єрна медицина. Професійна комунікація лікаря-стоматолога та пацієнта»*. Було проведено дійсно значущий актуальний захід. Доцільно було б продовжити таку роботу, запланувати відкриті лекції, вебінари, тренінги з безбар'єрності та професійної комунікації з пацієнтами з особливими потребами для майбутніх лікарів різних напрямів.

Разом з тим, висловлені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи і є предметом наукової дискусії.

Отже, аналіз дисертації та опублікованих праць дає підстави для **висновку** про те, що дослідження Литовченка Віталія Петровича *«Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»* є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне і прикладне значення, заслуговує на позитивну оцінку, відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до оформлення дисертацій, порядку присудження наукового ступеня доктора філософії, затвердженими Наказом МОН України від 12.01.2017 №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України №759 від 31.05.2019) і постановою КМ України від 12.01.2022 №44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (із змінами, внесеними згідно Постанови КМ України №341 від 21.03.2022 року, №502 від 19.05.2023 року, №507 від 03.05.2024 року), а її автор – Литовченко Віталій Петрович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора

філософії PhD в галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки зі спеціальності 053 Психологія.

Рецензент:

кандидат психологічних наук,
старший дослідник, завідувач відділу
психолого-педагогічного супроводу дітей
з особливими потребами Інституту
спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Яrmаченка НАПН України

Тет

Ольга БАБЯК

